

PROBLEMA CONTINUITĂȚII URBANE DE LA ANTICHITATE LA EVUL MEDIU

Una dintre problemele ce interesează întreg spațiul nord-dunărean, în cazul de față doar teritoriul intracarpatic, și care se situează cronologic într-o perioadă deficitar cunoscută de istoriografia noastră - perioada de după secolul al III-lea - ar putea fi numită chestiunea continuității urbane de la antichitate la evul mediu.

Încă de la început, în legătură cu problema continuității, trebuie făcută o precizare absolut necesară înțelegerii realităților specifice teritoriului nord-dunărean în perioada de după secolul al III-lea, veac marcat de retragerea din fosta provincie Dacia, și anume, că la nordul Dunării dispariția autorității romane s-a produs la toate nivelurile. Atât autoritatea imperială, cât și structurile specifice imperiului și-au încetat existența. Din nou este necesar a se observa că această situație, ulterioară secolului al III-lea, nu trebuie generalizată pentru întreg spațiul fostei provincii. Teritoriul din stânga Dunării, fără să mai vorbim de Dobrogea unde situația pare destul de clară, cunoaște o continuitate a vieții urbane, ca urmare a menținerii autorității imperiale în această zonă, până în secolul al VII-lea.¹ Fără să ne oprim atenția asupra acestui teritoriu, reamintind că discuția de față se restrânge la spațiul Transilvaniei: în primul rând, suntem nevoiți să ne întoarcem la chestiunea dispariției administrației locale de tradiție romană, precizând că abandonul a afectat mai ales centrele urbane. În Dacia, dispariția rolului complex al orașelor s-a produs într-un moment de puternică înflorire a acestora; după acest moment nu mai aflăm indicii cu privire la dănuirea unor centre de producție meșteșugărească și comerciale pe teritoriul fostei provincii; de altfel, lipsa unei autorități militare, politice, administrative, care să facă posibilă manifestarea continuității de "funcții a fostelor orașe romane", așa cum se exprimă Mircea D. Matei în lucrarea *Geneză și evoluție urbană în Moldova și Țara Românească*, face imposibil de susținut ideea continuității urbane.² În această situație, obiectul lucrării de față se schimbă radical. Nu trebuie să mai insistăm asupra problemei legate de "continuitate" în mod prioritar, să ne restrângem la a surprinde "dănuirea unei producții materiale care să trădeze un caracter de artizanat urban" (M.D. Matei). S-au purtat discuții îndelungi privind măsura în care trecerea de la antichitate la evul mediu marcată de consecințele migrației popoarelor, a constituit sau nu o perioadă de întrerupere a realizărilor tehnice din antichitate, o ruptură între antichitate și evul mediu. Ștefan Olteanu susține în lucrarea *Societatea românească la cumpănă de milenii (secolele VIII-XI)*, "continuitatea" și mai ales ideea că societatea medievală este moștenitoarea experienței antice³. Populația autohtonă nu și-a pierdut încă, în secolul V (marcat de căderea forței hunilor), priceperea în practicarea unor meșteșuguri. Cu siguranță produsele nu mai reflectă însușirile tehnice ale acelorora din secolul IV, varietatea lor se restrânge, dar aceste lucruri nu par să ridice probleme prea importante⁴. După anul 275, societatea daco-romanilor va continua să-și ducă traiul în secolele IV-V pe ruinele vechilor orașe romane ori în apropierea lor. Sarmizegetusa este transformată în fortăreață⁵. Castrul, principalul element de apărare în epoca romană, dovadă plasarea acestuia în teritoriu (pentru Transilvania mai ales în zonele de frontieră), începe să fie părăsit de populația autohtonă. În noile condiții sociale și politice, create de abandonarea Daciei de către imperiu, populația locală a renunțat să se folosească de castrele romane. Orașele mai mari decad și ele, în scurt timp, totuși aceste centre urbane (atât cât ne permite documentația actuală să cunoaștem), continuă să fie locuite în forme mai modeste și în secolul al IV-lea, până la marea invazie a hunilor (secolul V); încât retragerea aparatului de stat politic și administrativ nu a avut pentru ele "dintr-o dată aceleași consecințe radicale ca în cazul castrelor în urma retragerii trupelor"⁶. La *Ulpia Traiana Sarmizegetusa* (Grădiștea Hațegului) s-a constatat că amfiteatrul a fost transformat într-o mică fortăreață prin bararea intrării, iar cele câteva descoperiri

¹ M. D. Matei, *Geneză și evoluție urbană în Moldova și Țara Românească, până în secolul al XVII-lea*, Iași, 1997, p. 218 și p. 220.

² *Ibidem*, p. 54.

³ Ștefan Olteanu, *Societatea românească la cumpănă de milenii (secolele VIII-XI)*, București, 1983, p. 113.

⁴ M. D. Matei, *SCIV*, tomul 21, nr.3, Buc., 1970, p. 457-462.

⁵ D. Gh. Teodor, *Civilizația romană la est de Carpați în secolele V-VII e.n. (Așezarea de la Botoșani-Suceava)*, București, 1984, p. 27-30.

⁶ I. I. Russu, *Etnogeneza românilor. Fondul autohton traco-dacic și componența latino-romană*, București, 1981, p. 203.

monetare de pe cuprinsul aşezării ilustrează continuitatea vieţii în fosta metropolă după anul 275⁷. Aspectul continuităţii de viaţă interesează mai puţin, ceea ce capătă importanţă fiind determinarea caracterului acestor aşezări, a funcţiilor îndeplinite de ele, în noile condiţii politice şi de viaţă. Faptul că unele din fostele oraşe romane trădează continuarea unor activităţi de producţie şi de schimb în cuprinsul lor pare a îndreptăţi opinia specialiștilor că o astfel de producţie de caracter meşteşugăresc ar fi admisă pentru Transilvania până în secolul al VII-lea (nu intrăm în detalii de ordin arheologic, având în vedere numeroasele descoperiri făcute pe teritoriul intracarpatic, întrucât nu acesta este scopul încercării de faţă)⁸. Precizând că în opinia lui Mircea D. Matei fenomenul ruralizării nu se constituie într-un proces de durată, ci se manifestă ca un “fenomen ce se petrece aproape brusc”⁹, suntem nevoiţi să remarcăm faptul că după 275, apariţia acestui proces a afectat fostele centre urbane romane prin dispariţia lor (cu puţinele excepţii reprezentate de oraşele de pe linia Dunării). La aceasta să adăugăm că lipsa unei autorităţi politice stabile, fie ea şi barbară, a lipsit populaţia locală - ce trăia în cadrul asigurat de obştea teritorială - de o revigorare a vieţii orăşeneşti¹⁰. După 275, aşa cum remarcă istoricul ieşean Dan Gh. Teodor, nucleul vieţii economice s-a deplasat treptat spre mediul rural în condiţiile noi de organizare a populaţiei, un asemenea mediu oferind posibilităţi mai prielnice de trai şi de apărare. În întregul spaţiu intracarpatic, fenomenul capătă amploare, iar aspectele vieţii economice rurale se uniformizează. Fenomenul este constat pentru secolele V-VII îndeosebi pe cale arheologică, pe planul continuităţii culturii materiale de tradiţie provincial romană atestată cu aceeaşi intensitate în tot acest spaţiu. Pentru Transilvania, unele necropole şi aşezări continuă şi în secolele V-VI (Gherla, Sebeş), altele vor supravieţui până în secolul VII – descoperirile de la Hărman (judeţul Braşov), Bratei şi Mediaş, Cernat şi Laslea (judeţul Mureş), Cluj-Mănăştur (judeţul Cluj).

Descoperirile de topoare, aşa-zis de tip dunărean (făcute la Aiud, Sebeş sau Bratei), derivând dintr-un vechi tip roman având aripi laterale şi ceafa uneori lăţită, datând din perioada secolelor I-III nu par să prezinte modificări serioase sub raportul formei şi a dimensiunilor în secolele VI-VII – faptul demonstrând că evoluţia lor, ca şi cea a societăţii în general, a fost destul de lentă¹¹. Viaţa urbană continuă să existe, în opinia lui Constantin C. Petolescu, atâta vreme cât aşezările îşi exercită menirea de centre meşteşugăreşti, fie şi parţial¹². Până la retragerea aureliană, activităţile legate de organizarea producţiei şi a schimbului erau exercitate de reprezentanţii autorităţii imperiale, dar după momentul 275 este greu să se admită că astfel de funcţii ar fi fost preluate de către autohtoni în mod imediat. Toată această discuţie se reduce la perioada de până la venirea hunilor (secolul V), moment după care se poate vorbi cu greu de persistenţa unei continuităţi de viaţă urbană, fie ea şi la un nivel inferior, în fosta provincie imperială¹³. Arheologia a pus în evidenţă continuarea prelucrării metalului, a producţiei de ceramică, de obiecte de podoabă, obiecte de întrebuinţare mai mult sau mai puţin curentă, până târziu în secolul IV, deci după abandonarea Daciei. Cucerirea şi distrugerea centrelor urbane de către huni în secolul V afectează legăturile materiale şi spirituale între Imperiu şi Dacia (carpatică). Astfel, Dacia primeşte o lovitură dură, “nu numai în formă (arhitectură şi urbanism), ci şi în funcţiile ei umane cotidiene”¹⁴. Se credea că locul autorităţii imperiale a fost preluat de goţi dar, după retragere, goţii îşi aflau bazele spre răsărit; vecinii erau carpicii din teritoriul actual al Moldovei, care pătrund în teritoriul Transilvaniei. Abia după anul 300 are loc dislocarea carpilor de către goţii care ajung şi ei în Transilvania¹⁵. Conform părerii exprimate de I. I. Russu în *Etnogeneza românilor*: “O viaţă romană sub ocupaţia triburilor germanice ori de alt neam era posibilă şi chiar necesară aici în forme aproape exclusiv rustice, agrare, tot atât de uşor admisibilă ca în Dacia Nova din Moesia Superior”¹⁶.

În lucrarea sa, Mircea D. Matei aduce în discuţie problema alcătuirii unei scheme de către istoricul german J. Herrmann, care în anii '70, sintetizând tot ceea ce se scrisese până la el în legătură cu problema “continuităţii”, a propus o împărţire a Europei în trei zone, ţinând seama de realităţile existente în perioada de după secolul V şi până în secolul X. Zona care ar ridica cele mai puţine

⁷ *Ibidem*.

⁸ M. D. Matei, *SCIV*, tomul 22, nr. 3, Bucureşti, 1970, p. 457-461.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*, p. 56

¹¹ D. Gh. Teodor, *op.cit.*, p. 27-30

¹² C. C. Petolescu, *Dacia şi Imperiul Roman*, Buc., 2000, *passim*

¹³ M. D. Matei, *Geneză şi evoluţie urbană*, p. 242

¹⁴ C. C. Petolescu, *op. cit.*, p. 378

¹⁵ I. I. Russu, *op. cit.*, *passim*

¹⁶ *Ibidem*, p. 209.

probleme este numită de Herrmann “interioară”, în cuprinsul ei manifestându-se o “continuitate” neîntreruptă de la antichitate la evul mediu; “zona de mijloc” cu o “continuitate” parțială, cuprinde Dobrogea, în vreme ce ultima zonă, “exterioară” cuprinde Transilvania, unde nu se mai poate pune problema “continuității”¹⁷. Ea iese din circulația vieții urbane de tip roman, prin dispariția administrației imperiale, a organizării profesionale a orașelor de tip roman, a organizării militare și politice, în final dispărând și fortificațiile; dar viața continuă, pentru că nu despre dispariția așezărilor este vorba, ci despre dispariția structurilor orășenești. S-a invocat la un moment dat faptul că poate și Transilvania s-ar cuveni inclusă în “zona de mijloc” a lui Herrmann, pentru că în orașe încă mai pâlpâie organizarea în diferite specializări. Dar nu ne mai aflăm în fața unei producții organizate profesional, ci spontan, continuând pe o poziție desigur inferioară o moștenire tehnică pe care localnicii o căpătaseră înainte de epoca romană. În epoca romană, Transilvania cunoscuse o puternică dezvoltare a metalurgiei. Exploatarea minelor din Munții Apuseni a presupus în Transilvania introducerea unei tehnologii avansate, dar metalurgia nu era necunoscută în epoca preromană, ea primind doar un impuls important în perioada romană, sub raportul tehnic și al volumului. Pentru secolele II-III extracția minereului de fier continuă în tot spațiul transilvănean, dar la un nivel superior comparativ cu ceea ce fusese înainte în perioada preromană; tehnica de extracție capătă noi valențe, se continuă exploatarea la suprafață, dar mai ales cea în subteran, cu mână de lucru locală sau alogenă, specializată, adusă din toată lumea romană¹⁸. Firește, activitățile legate de acest meșteșug erau executate de grupe separate, specializate. În momentul dispariției acestui impuls, cu greu se mai poate vorbi în Transilvania de existența metalurgiei. Pentru secolele IV-VI valorificarea minereului de fier este o realitate constatată uneori chiar pentru aceeași așezare din epoca romană. Dar simpla producție nu presupune în mod necesar permanența orașelor; întrucât există sate mai mari cu o producție proprie beneficiind de fortificații slabe, care nu prezintă însă elemente de structură orășenească.

De altfel, francezul Robert Fossier argumenta dificultatea definirii orașului medieval prin coexistența, în același timp și în același spațiu, a satelor mari înconjurate de ziduri, și a orașelor deschise în care localnicii practicau și agricultura. Un moment crucial în evoluția societății l-a constituit fenomenul separării meșteșugurilor de agricultură, desprindere fără de care nu ar fi fost posibilă apariția condițiilor obligatorii pentru formarea orașelor medievale de pe teritoriul locuit de români¹⁹. S-ar cuveni să se pună întrebarea dacă în noile condiții social-economice și politice constatate după retragere, când în spațiul extracarpatic fenomenul ruralizării ia amploare iar activitățile de caracter artizanal abia se mai pot constata, pentru Transilvania problema separării meșteșugurilor de agricultură ar trebui să se pună în același fel ca pentru restul teritoriului de la est și sud de Carpați.

În opinia noastră, situația spațiului intracarpatic (Transilvania, Banat, Crișana) cunoaște o puternică individualizare, încât retragerea aureliană nu a putut să afecteze majoritatea meșteșugurilor, acestea continuând și după abandonul vechii Dacii. Experiența s-a transmis urmașilor, așezările cunoscând o tulburare serioasă în momentul invaziei hune, reducându-și funcțiile până la nivelul comunităților rurale. Este posibil ca rudimente de viață urbană să se fi menținut, totuși în cazul unor așezări transilvane precum *Ulpia Traiana*²⁰. După 275 societatea daco-romană, ulterior romanizată, către sfârșitul mileniului românesc a parcurs o etapă necesară formării relațiilor feudale, proces de lungă durată, început în ultima parte a secolului al IX-lea (când putem detecta germele unei societăți incipient feudale).

Etapă a cunoscut organizarea societății în uniuni de obști teritoriale ce aveau la bază principiul apartenenței la aceeași comunitate indiferent dacă membrii ei erau sau nu înrudiți. Pe un fond de instabilitate cauzat de succesiunea neîntreruptă a diferitelor valuri migratoare, obștile teritoriale s-au văzut obligate să se unească în cadrul uniunilor de obști teritoriale. În cadrul uniunilor (a căror principală sarcină era de ordin defensiv), se profilează conducători militari cu obligația asumată în numele obștii de a organiza apărarea. Ei conduceau cu ajutorul sfatului bătrânilor; nedispunând pedepse fără a consulta sfatul, fără averi care să rezulte din exploatarea membrilor obștilor, ei primind din partea membrilor obștii un surplus de produse ce constituia răsplata pentru responsabilitatea asumată. Ei devin astfel „primii între egali”, primat conferit de calitatea de conducători militari. Din a

¹⁷ J. Herrmann, *Stadtentstehung im Historischen Vergleich zu einigen Ergebnissen und Fragestellungen Stadt*, Berlin, 1991, p. 315-324.

¹⁸ Ștefan Olteanu, *Societatea carpato-danubiană-pontică în secolele IV-IX. Structuri demo-economice și social politice*, Buc., 1997, p. 107

¹⁹ R. Fossier, *Histoire sociale de l'Occident medieval*, Paris, 1970, p. 245.

²⁰ Ștefan Olteanu, *Societatea carpato-danubiano-pontică în secolele IV-XI*, p. 1971.

două jumătate a secolului V constatăm o întoarcere la schimbul în natură, fenomen ce va caracteriza economia perioadei de până la începuturile feudalității²¹.

Așadar, în lipsa continuității de viață urbană, apariția orașelor medievale de pe teritoriul românesc constituie o realizare datorată exclusiv evului mediu. Orașele românești sunt creații ale evului mediu, ele nefiind o moștenire păstrată de la lumea antică. Evoluția economică, socială dar mai ales politică a societății înregistrată în mod vizibil după secolul al VIII-lea și-a pus amprenta asupra apariției nucleelor incipient urbane. Este neîndoielnic că prioritatea cronologică sub raportul apariției primelor nuclee de aglomerări incipient urbane o deține Transilvania, organizarea politică de structură incipient feudală îmbrăcând aici forma voievodatelor românești²².

MANUELA TEODORA MIRICĂ
Universitatea "Valahia"
Târgoviște

THE PROBLEM OF CONTINUITY FROM ANTIQUITY TO MIDDLE AGE

SUMMARY

Every discussion referring to the North-Danubian territory after the Aurelian withdrawal must start from the certainty that the most affected by the troops withdrawal and Roman administration from Dacia had been the towns. Not the real continuity of towns constitutes the heart of the problem but the establishment of this life nature. Our towns were creations of Middle age. In the conditions of political authority absence, the situation became negative for the population. Only a few towns from the Danube resisted this nature until the VIIth century (602 - the big Slavonic invasion).

²¹ D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii*, Buc., 1966, p. 192.

²² M. D. Matei, *Geneză și evoluție urbană în Moldova și Țara Românească până în secolul al XVII-lea*, p. 222.